

Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research, Vol. 7, Issue 3, 2023, 576-589

Temizliğin Sosyal Tarihi

Meryem AKOĞLAN KOZAK

TEMİZLİĞİN SOSYAL TARİHİ ÜZERİNE

Social History of Cleaning

¹Meryem AKOĞLAN KOZAK

ÖZ

Yaşanan dönemin sosyal imkânları ve teknolojisine bağlı gelişen temizlik faaliyetleri insanlığı, Antik çağlardan bu yana, kirlilikle ve salgınlarla baş etme yanında, sağlıklı bir çevrede yaşama nedeniyle meşgul etmektedir. İnsanlar günlük yaşamlarında, temiz bir barınma ve temiz gıda ihtiyacı kadar, sağlık problemleri yaşamamak ve estetik bir görüntü elde etmek için temizliğe ihtiyaç duymaktadır. Temizlik bilinci, insanî yanın gelişmesinin bir göstergesi olduğu kadar, toplumsal medeniyet düzeyinin de göstergesidir. Sosyal tarih ise tarihte yaşanmış olan olayların topluma ve sosyal hayata etkilerini araştıran bir disiplindir. Sosyal tarih, toplumu ve olayları sosyoloji biliminin yardımıyla inceler. Bu çalışmada, temizlik anlayışının dönem ihtiyaçları ve sosyal yapıya bağlı olarak değişimi göz önüne alınarak incelendiğinden, temizlik olgusu sosyal tarih kapsamında ele alınmıştır. Bu bağlamda, temizlik ile ilgili üç farklı sosyal tarihsel dönem belirlenmiştir. Bu dönemler, sanayileşme ile belirginleşen Modern öncesi, Modern ve Modern sonrası dönemdir. Temizlik olgusundaki değişimler bu dönemlerin sosyal değişimleri itibariyle ele alınmıştır. Başlangıç döneminde dinsel ve bireysel amaçlarla yapılan temizlik, sonraki dönemlerde artan toplumsal ihtiyaçlarla bir temizlik endüstrisi haline gelmiştir. Son yıllarda ileri teknolojilere bağlı olarak hızla gelişen temizlik hizmetleri özellikle, salgın, afet ve savaş sonrası dönemlerde ortaya çıkan sosyal yapıya göre şekillenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Temizlik, Sosyal Tarih, Temizliğin Sosyal Tarihi.

ABSTRACT

Cleaning activities, which have developed depending on the social opportunities and technology of the period, have kept humanity busy since ancient times due to living in a healthy environment, as well as coping with pollution and epidemics. In their daily lives, people need cleanliness as much as they need clean accommodation and clean food, in order not to experience health problems and to obtain an aesthetic appearance. Consciousness of cleanliness is not only an indicator of the development of the human side, but also an indicator of the level of social civilization. Social history, on the other hand, is a discipline that studies the effects of historical events on society and social life. Social history studies society and events with the help of sociology. In this study, since the concept of cleaning is examined by considering the needs of the period and the change depending on the social structure, the phenomenon of cleaning is discussed within the scope of social history. In this context, three different social historical periods related to cleaning have been determined. These periods are pre-modern, modern and post-modern periods, which became evident with industrialization. Changes in the phenomenon of cleanliness are discussed in terms of the social changes of these periods. Cleaning, which was done for religious and individual purposes in the beginning, has become a cleaning industry with increasing social needs in the following periods. Cleaning services, which have developed rapidly in recent years due to advanced technologies, were especially shaped according to the social structure that emerged in the epidemic, disaster and post-war periods.

Keywords: Cleaning, Social History, Social History of Cleaning.

* Bu çalışmanın bulguları sözlü sunum olarak 5-7 Mayıs, 2023 tarihlerinde düzenlenen 1th International Congress of Hygiene Research in Hospitality Industry kongresinde sunulmuştur.

Journal of Gastronomy and
Travel Research

GASTROIA

Temizliğin Sosyal Tarihi

Meryem AKOĞLAN KOZAK

Giriş

Güzellik anlayışı zaman ve mekâna göre değişse de insanın olduğu yerde estetik düşünceler hep var olagelmiş, tarih boyunca insanlar göze hoş görünmek için çaba göstermişlerdir. Kişi, kimi zaman toplumda kabul görmek kimi zaman ise kendini iyi hissetmek ve sağlıklı bir yaşam sürebilmek adına beden temizliğine, giyim ve kuşamına önem verme gereksinimi duymuştur. İnsanın kendine ve çevresine değer verdiğini ortaya koymak için uygulamış olduğu belli rutinler zamanla kültür haline gelmiştir. Bu tür kültürel örneklerin rastlandığı konulardan biri de temizliktir. Örneğin, su ve yıkanma ile ilgili bazı ritüellerde olduğu gibi. Yaşanan dönemin sosyal imkânları ve teknolojisine bağlı gelişen temizlik faaliyetleri insanlığı, Antik çağlardan bu yana, kirlilikle ve salgınlarla baş etme yanında, sağlıklı bir çevrede yaşama nedeniyle meşgul etmektedir. Kişiler, günlük yaşamlarında, temiz bir barınma mekânı ve temiz gıda ihtiyacı kadar, sağlık problemleri yaşamamak ve estetik bir görüntü elde etmek için bireysel temizliğe de ihtiyaç duymaktadır.

Temizlik bilinci, insanî yanın gelişmesinin bir göstergesi olduğu kadar, toplumsal medeniyet düzeyinin de göstergesidir. İnsanlar her nerede olurlarsa olsunlar sağlıklı bir şekilde yaşama arzusundadır. Sağlığın korunmasına yönelik uygulamalar arasında ilk sıralarda kişisel temizliğin ve yaşanan fiziksel mekân temizliğinin sağlanması gelir. İnsanlar, bireysel temizlikleri ve sürekli ikamet ettikleri konutların temizliğini çoğu kez kendileri sağlamakla birlikte hastane, işyerleri, otel, okullar, AVM, resmî kurumlar için endüstriyel ya da kurumsal temizlik hizmetlerine ihtiyaç duymaktadır (Gülenç ve Akoğlan Kozak, 2019). Bu ihtiyaca bağlı olarak günümüzde ayrı bir sektör haline gelen temizlik endüstrisi, konutlara hizmet vermek yanında, çeşitli sektörlerle (okul, hastane, otel, okul, sanayi vb.) hizmet vermektedir. Ayrıca, kentlerde temiz çevrenin sağlanmasında ve sürdürülmesinde de temizlik hizmetlerinin (atıkların toplanması, kanalizasyon, park ve bahçe bakımı, çöplerin toplanması ve yakılması gibi) önemli katkıları bulunmaktadır (Akoğlan Kozak ve Kale, 2008). Fiziksel temizlik genel anlamda, "herhangi bir nesnenin veya canlının kendi doğasına ait olan veya olmayan, olumsuz algılanan, nahoş duygu ve düşünceler uyandıran, kimyasal, biyolojik, fiziksel unsurlardan arınmayı ve arındırmayı" ifade etmektedir. Fiziksel temizlik uygulamaları kişisel temizlik, açık ve kapalı alan temizliği, ıslak ve kuru temizlik, çevre temizliği, tekstil temizliği, yüzey temizliği ve hijyenik temizlik gibi farklı amaçlarla yapılabilir (Polat Üzümcü ve Akoğlan Kozak, 2011). Bu bağlamda, kişisel temizlik; bedeninin temizlenmesi, giysilerin ve özel eşyaların temizlenmesini içerirken, çevre temizliği; temiz hava, su ve toprağa sahip olma, kentin cadde ve sokaklarının temizlenmesi, atıkların toplanması, ölümlerin yakılması ve/veya defnedilmesi ile ilgili amaçlarla gerçekleştirilir. İnsanlık tarihi kadar eskiye dayanan temizlik uygulamaları, modern dönemle birlikte daha da önem kazanmıştır. Bugün pek çok dil içerisinde yer edinmiş olan ve güncel anlamı "sağlığı koruma bilimi, sağlığa zarar verecek ortamlardan korunmak için yapılacak uygulamalar ve alınan temizlik önlemlerinin tümü" olan 'hijyen' kelimesinin kökeni Antik Yunan'a dayanmaktadır. Hijyen; genel temizliğin ötesinde temiz koku, tozlardan kurtulma, çıplak gözle görülmeyen ancak var olduğu kabul edilen, mikroskop yardımı ile görülebilen mikroorganizmalardan arınmak ve arınmaya yönelik uygulamalarda dezenfeksiyonu ve sterilizasyonu sağlayan maddelerin kullanılması ile gerçekleştirilen temizliği ifade etmektedir (Akoğlan Kozak, 2011).

Temizlik kelimesinin, Türk dilinin ilk yazılı belgelerinde yer alması, bu konunun Türklerde çok önemsendiğini göstermektedir. Örneğin, temiz anlamını karşılayan arıg sözcüğünün bulunması bu öneme bir işarettir. Ayrıca, Türk dünyasındaki ortak atasözleri ve deyimlerinde başvurulan benzetmeler arasında el eli yıkar, iki elde yüzü ve eski tas, eski hamam gibi örnekler temizlik kavramına ilişkin bilgi ve kültür birikiminin yansımalarıdır. Bir yerden ayrılırken bütün eşyasını

Temizliğin Sosyal Tarihi

Meryem AKOĞLAN KOZAK

toplamak anlamını karşılayan tası tarağı toplamak deyimi, temizlik kavram alanına giren tas ve tarak sözcüklerinin günlük hayat pratiğinde bir yer sahibi olduğunu gösterir. Bir işe ilgisini azaltmak, vazgeçmek anlamını karşılayan elini yıkamak deyimi, o işten kurtulmak, yeniden başlamadan önce arınmak anlamına vurgu yapar. Türklerin yalnızca İslamiyet’le tanıştıktan sonra değil Kök Tençici, Manihaist ve Budist dönemlerinde de ibadetten önce suyla temizlenip temiz kıyafetler giydikleri bilinmektedir. Türklerin mensup oldukları her dinde temizlikle ilgili bir pratik kazandıkları Eski Uygur metinleri, Kutadgu Bilig ve Dîvânü Lügâti’t-Türk gibi tarihî Türk metinlerinde ifade edilmektedir. Bu metinlerde ayrıca, temiz/temizlik anlamını veren 85 sözcüğün yanısıra yalnızca “süpürge” anlamını taşıyan 56 sözcük, “yıkamak” anlamı 27, “tüy temizliği” anlam alanına giren 110, “çamaşır yıkamak” anlamını taşıyan 47 sözcük, “banyo” anlamına gelen 33, “tuvalet” anlamını taşıyan 45 sözcük tespit edilmiştir. Toplumdaki yaşantıların ve kültürün dili şekillendirdiği düşünüldüğünde Türkçenin temizlik kavramı alanına giren ve anlam genişlemeleriyle işlenen çok sayıda sözcüğe sahip olması, temizliğin Türk yaşayışındaki önemini göstermektedir (Bozok, 2018; Bozok, 2022).

İnsan fizyolojik gereksinimi sonucu gerçekleştirdiği temizlik uygulamalarını, bilgi birikimine paralel olarak geliştirdiği fiziksel ve tinsel unsurlar barındıran kavramlar oluşturarak kabul etmiş veya kabul ettirmiştir. İnsanın fizyolojik gereksinimleri tarafından belirlenen temiz ve kirli kavramı, süreç içinde fiziksel anlamının ötesine geçmiş pek çok soyut ve somut belirlemede kullanılmaya başlamıştır. Bu değerlerin evrimi toplumların, fizyoloji temelinde; bilişsel, duyuşsal ve sosyal gelişimini anlatan en önemli veriler arasında yer almaktadır. Gerçek anlamının yanı sıra temizlik kavram alanının Türkçede olduğu gibi farklı dillerde de mecaz yoluyla “saflık; namuslu, erdemli ve günahsız olmak, düzenli olmak” gibi anlamlarla ortaklaştığı bilinmektedir. Bu durum temizliğin, daha güçlü bir medeniyet göstergesi olduğuna işaret etmektedir (Karakaya, 2021). Toplumdan topluma, insandan insana farklılık gösteren temizlik uygulamaları; dinsel, çevre, kişisel ve sağlık gibi farklı amaçlar doğrultusunda farklı işlevsellik taşımaktadır. Toplumsal yaşamda, bir medeniyet ve gelişmişlik ölçüsü olarak bilinen temizlik olgusu, bugünlerde gerek bireysel temizlik gerekse profesyonel veya endüstriyel temizlik olarak hızla toplumsal yaşama yayılmış bir görüntüdür. Özellikle, son yıllarda yaşanan Covid-19 pandemisi ile yeniden gündeme gelen hijyen kavramı, antik çağlardaki gibi tanrısal güce sahip olmasa da bugünün vazgeçilemez bir gerçekliği olarak postmodern dünyada hak ettiği yeri almış görünmektedir. Her daim insan yaşamı bakımından önemi bilinen temizlik konusuna bu çalışma ile bu kez, yaşanan toplumsal paradigmlar açısından bakılmasına çalışılmaktadır.

Sosyal Tarih

Sosyal gelişme, sosyoloji ve tarih arasındaki ilişkiler sosyal bilimlerdeki çeşitli araştırmalara sıklıkla konu olmuştur. Bu kavramlar aracılığı kurulan ilişkilerle geçmişteki olaylara ait bilgiler keşfedilip, toplanır ve bir araya getirilerek farklı olguların dönemsel paradigmlarla açıklanması sağlanır. Bir tarihi olay örneği ile sosyoloji ya da sosyal gelişme ilişkilendirilebilir. Turizmdeki dönemsel gelişmelerin bazı ekonomik planlar kapsamında açıklanması gibi (Solmaz, 2019). Bu amaçla, tarihsel sosyoloji ve sosyal tarihten yararlanılır.

Sosyal tarih ise tarih ile sosyoloji biliminin kesişim alanı olarak da düşünülmektedir. Bu nedenle, 1980’lerden itibaren bu konu sosyolojinin bir alt disiplini olma noktasına evrilmiştir (Ergut, 2011: 218). Tarihsel sosyoloji akademide 1980’li yılların başından itibaren sosyal bilimlerde kabul edilen bir disiplin olarak ortaya çıkmıştır. Tarihsel sosyoloji tabiri sosyoloji ve tarih bilimini bir araya getirmeyi ifade etmekte; yani tarihsel çalışmayı toplumsal bağlama oturtmak ya da sosyolojik çalışmaya tarihsel bir arka plan sağlamak ve bunların ikisinden daha fazlasını ifade eden şekilde toplumsal değişime bir nedensellik aramak olarak da okunabilmektedir (Sağlam, 2018: 189). Tarihsel

Temizliğin Sosyal Tarihi

Meryem AKOĞLAN KOZAK

sosyoloji, sadece topluma bakmaz, aşağıdan yukarı tarih denilen sınıflara, gruplara, kolektivelere bakılarak açıklanır. Örneğin, devleti merkeze alır, devletin tahakküm güçlerini merkeze alabilir, ordu ya da polisi inceleyebilir. Temel olarak tarihsel sosyoloji, bir ‘interaction’ ya da “etkileşim” meselesidir. Özneler arası, gruplar arası, aktörler arası ilişkilere bakar. Tek bir aktörü kendi başına incelemenin imkânsız olduğunu kabul eder. Bu anlamıyla, bir işçi sınıfı tarihinin işçi sınıfı içinden yazılamayacağını söyler. Yani teorik bir çoğulculuğu kabul eder ve bu konuda herhangi bir kısıtlaması yoktur (Ergüt, 2009).

Sosyal tarih ise tarihte yaşanmış olan olayların topluma ve sosyal hayata etkilerini araştırır. Toplumu ve olayları sosyoloji biliminin yardımıyla inceler. Bu incelemede toplumun örf ve adetleri, kültürleri, inançları, yaşayışları vb. kullanılır. Sosyal tarih bütün bilim alanları ile ilgilidir. İşletme, aile ve şehir, iş ve işsizlik, özel hayat, sınıflar veya etnik gruplar ve kültürler olarak cinsel ilişkiler. Bakıldığında, bir toplumda yaşayan insanların sosyal boyutu olan davranış ve ürünlerinin geçmişteki durumlarını inceleyen tarih türü olarak ifade edilebilir. Burada, kişiler ve olaylara merkezi bir konum vermeyerek tarihi tüm toplumun ortak ürünü şeklinde değerlendirmekte ve toplumsal olguların tümünü konu edinmektedir. Ağırlıklı olarak toplumsal olaylara ve yapılaraya yönelen bu tarih türü, farklı toplumsal grupların geçmişini incelemekte, anlatım açısından ise kronolojik olmaktan çok tematik çerçeveyi esas almaktadır (Fildiş, 2015). Sosyal tarih farklı bilimler ve çeşitli disiplinlerden beslenmektedir. Sosyoloji, filoloji, antropoloji, iktisat, istatistik, beşeri coğrafya, folklor ve edebiyat bunların başında gelmektedir. Teknikler ve dinler, bilimler ve sanatlar, ideolojiler ve politika sosyal tarihe muhtaçtır, sosyal tarih bunlarla ilgilenir (Yediyıldız, 1998). Sosyal tarihin içeriği toplumsal değişmelere bağlı olarak genişlemektedir. Bu genişlemeyle birlikte sayısal tarih, mikro-tarih, kültür tarihi, kadın tarihi, psiko-tarih, sözlü tarih, sinema tarihi, kitabın tarihi, mekânın tarihi gibi alt araştırma alanları oluşmuştur. Bu çalışmada ise yüzyıllardır bireysel ve toplumsal yaşamda önemli bir günlük yaşam rutini olan temizlik konusu sosyal tarih olgusu bağlamında incelenecektir.

İnceleme Yöntemi

Temizlik, sağlık ve arınma için insanların kimliğini bireysel ve toplumsal olarak etkileyen önemli bir fiziksel ve sosyal olgudur. Kişi, kimi zaman toplumda kabul görmek kimi zaman kendini iyi hissetmek ve sağlıklı bir yaşam sürebilmek adına beden temizliğine, giyim ve kuşamına önem verme gereksinimi duymuştur. Fiziksel temizlik olarak bilinen bu yaklaşım yanında, insanın çevresine değer vermesi ve temizliği bir kültür olarak yaşaması konuyu toplumsal ve sosyal bir olguya taşımaktadır. Geline nokta temizlik, gerek bireysel gerekse toplumsal olarak bir gelişmişliğin göstergesi haline gelmiştir (Emiroğlu, 2016; Akoğlan Kozak ve Çiçek, 2009). Bu önemine bağlı olarak bu çalışmada, temizlik konusu sosyal tarih kapsamında açıklanmaktadır.

Sosyal tarih araştırmalarında öncelikle, Annales Ekolünden yararlanır. Bu okulun öne çıkan yaklaşımı, uzun erimli tarihsel yapıları yakın dönemlerdeki uzantısı ile araştırılmasıdır. İncelenen bir konu, bilinen en uzak başlangıç döneminden, yakın dönemlere kadar gelişme seyri bakımından ele alınır. Bir diğer nitelik ise incelenen yapının tarihsel geçmişi kadar coğrafi genişliğine de bakılmasıdır. Bu kapsamda, tarihsel olayların yerel, bölgesel, ülkesel ve küresel çapta izleri aranır (Sağlam, 2108: 179). Bu bağlamda ortaya çıkan paradigmalara genellikle üç zaman katmanında yer verilir. Kısa zaman katmanlar içerisinde şimdiye en yakın olarak yaşananlar, yakın zaman; iki dönem arasında geçişi sağlayan paradigmalara orta zaman ve en uzak noktadaki uzun zaman (eski) paradigmaları olarak adlandırılır. Böylece, toplumsala dair daha geçerli ve kapsamlı bir bilginin ortaya çıkması mümkün olmaktadır (Braudel, 1992: 71). Zamanlar ya da dönemler içinde sosyal gelişmelerin oluşturdukları bu paradigmalara farklı tarihsel süreçlere denk gelir. Bu nedenle,

Temizliğin Sosyal Tarihi

Meryem AKOĞLAN KOZAK

toplumsal olgular tarihsel paradigmlar ile ele alındığında, konuya tarihsel bir bakış açısı da sağlanmış olur.

Sosyal yapı, üretim biçimleri, kullanılan teknoloji, yaşanan olaylar ve değişen ihtiyaçlar gibi etkenler tarihsel paradigmları oluşturur. Bu bağlamda en önemli değişimler, 17. yüzyılda, aydınlanma projesi olarak ifade edilen Rönesans ve Reform hareketleri ile başlayıp, Endüstri Devrimi ile kurumsallaşan ve siyasallaşmasını Fransız İhtilali ile sürdüren modern dönemde yaşanmıştır (Odabaşı 2012). Modern dönemin başlaması ve gelişmesini sağlayan bu gelişmeler, Avrupa’da her alanda önemli değişikliklerin meydana gelişmesinin de önünü açmıştır (Roney 2011: 16-17). Bu durum, hizmet sektörü kapsamında birçok sektör yanında, temizlik konusunun da modernite ile birlikte bir değişim yaşadığının ve temizliğin bir endüstri haline geldiğinin göstergesidir. 1980’lerden sonra ise modern dönemin, alternatif ürünlere, çevre duyarlılığına, zaman ve mekân kısıtlılıklarından kurtulmaya yöneldiği ve bu dönemin modern sonrası dönem olarak adlandırıldığı görülmektedir (Akoğlan Kozak vd., 2013:10). Bu paradigma dönemlerinin hizmet sektörü içinde yer alan “Temizlik Endüstrisini” de etkilediği göz önüne alınarak bu çalışmada temizliğin sosyal tarihi bu paradigmlar çerçevesinde açıklanmıştır. Konu ayrıca, bu paradigma dönemleri içinde yer alan Eskiçağ, Ortaçağ ve Yakın çağ olarak farklı tarihsel zamanlar itibarıyla de ele alınmıştır.

Modern Öncesi Dönemde Temizlik

Bu dönem kendi içinde ilk, orta ve yeni olarak adlandırılan farklı çağlardan oluşmaktadır. İlkçağ (M.Ö. 3200- M.S. 375), insanlık tarihindeki bu en uz un dönemde, ateş, insanoğlu tarafından bulunup kontrol altına alınmış, pişirme ve pişirme araçları gibi seramik kapların ilk örnekleri imal edilmeye başlanmış, tarım keşfedilmiş ve yerleşik hayata geçilmiştir (Solmaz, 2019). Yerleşik hayata geçiş ile beraber toplu yaşam, toplu üretim, temizlenme ve arınma konuları gündeme gelmeye başlamıştır.

Antikçağ insanı temizliği, ruhsal kirlenmeyi fiziksel kirlenmenin bir parçası olarak değerlendirmiş ve uyguladığı bazı ritüeller ile kirliliği giderilebileceğini düşünmüştür. Bu amaçla insanlar, ruhsal kirlilerinden arınmak için yıkanmışlar, temiz giysiler giymişler, güzel kokular sürmüşler ve tanrılara sunularda bulunup, dualar edip yakarmışlardır. M.Ö. 4000 senelerinde yaşamış olan Sümerler, sağlıklı yaşam için yıkanmanın ve vücut temizliğinin şart olduğuna inanmışlar, kişisel hijyene önem vermişlerdir. M.Ö. 3000-2000 yıllarında Mısırlılar vücut temizliğine önem vermişler, yıkanma, sık sık saç-sakal kestirme mecburiyeti koymuşlardır. M.Ö. 2000 yıllarında Anadolu’da yaşamış olan Hititler döneminde tanrı ve tanrıçalar adına uygulanan ritüellerin insanın, toplumun ve kentin arınması amacıyla yapıldığı görülür. Tarih öncesini kapsayan bu çağlarda, insanların temizlikle ilgili uygulamaları basit şekilde ve doğada gerçekleştirdikleri bilinmektedir. Burada, temizlik uygulamalarında ana amaç, tapınağın, kentin, insanın ve sonuçta toplumun arınmasını sağlamaktır. Fiziki kirlenmenin ruhsal kirlenmeye de neden olduğuna inanılmış dolayısıyla bireysel temizliğe önem verilmiştir.

İnsanların, kendileri ve doğayla ilgili yorum bilgisi çerçevesinde geliştirdikleri, bilişsel gerekçeleri içeren bu dönemde, insanlar kişisel temizlik, çevre temizliği ve tıbbi temizlik uygulamalarını gerçekleştirmediklerinde karşılaştıkları sorunların fizyolojik olmadığına inanmış ve tanrılar-tanrıçalar adına, onların adına oluşturulan doğrular çerçevesinde, onların gazaplarından korunmak amacıyla gerçekleştirmişlerdir. Burada da temizlik uygulamalarında ana amacın, beden ve mekânın sonuçta toplumun arınmasını sağlamak ve tanrılarını kızdırmamak olduğu söylenebilir. Bu çağda insanlar, dini törenlerde ruhsal kirlilerinden arınmak için yıkanmışlar, temiz giysiler giyinmişler, güzel

Temizliğin Sosyal Tarihi

Meryem AKOĞLAN KOZAK

kokular sürmüşlerdir. Bireysel temizlik yanında, saray, ev, mutfak, çevre, sokak, tapınak gibi mekânların temizliği benimsenmiştir (Livaneli, 2020).

Bu dönemde Anadolu’da, temizlik için kil ve kül, çöven otu gibi bazı bitkiler de kullanılmıştır. Sabunun eski çağlarda ne zaman ortaya çıktığı ile ilgili kesin bir bilgi ya da belge olmasa da ilk kez Anadolu’da Fenikelilerin (M.Ö. 600) kullandığı yönünde görüşler vardır (DPT, 1977; Akoğlan Kozak, 2009). Eskiçağlarda, genellikle sodyum, soda külleri ya da potasyum tuzları ve yağlı asitlerin kül suyuyla sabunlaşma tepkimesine girmesi sonucu elde edilen sabunun yıkama ve temizlemedeki önemi anlaşılmıştı (DPT, 1977). Dahası Milâttan sonra 130-200 yılları arasında yaşayan Yunanlı fizikçi Galen’e göre ikinci yüzyıla kadar sabun vücut temizliğinde kullanılan bir ilaç özelliği taşımaktaydı (DPT, 1977). Fiziksel gereksinimler ile tinsel gereksinimlerin birbirinden ayırmaya başladığı laisizmin benimsediği Roma döneminde, tanrıların-tanrıçaların öngördüğü düşünülen uygulamalar reddedilmemekle birlikte, temizlik uygulamalarının gerekçesi sağlıklı bir yaşam sürmek için bireyin fizyolojik gereksinimlerinin karşılanması olmuştur. Bu dönemin toplumsal organizasyonu, felsefenin önem kazandığı hukukun pek gerekli olmadığı görüşünün kabul edildiği kent devletleri biçiminde gerçekleşmiştir. Sosyal değişimle birlikte insanlar temizlik uygulamalarını yaşamlarını idame ettirmeleri için gerekli olduğunu kabul etmiş ve bu uygulamaları kendilerinin istediği zamanda ve biçimde gerçekleştirmişlerdir. Bireysel olarak yapılan bu etkinlik, ortak kullanıma açık mimari yapılar aracılığıyla birlikte yapılabilen bir etkinliğe dönüşmüştür. Hamamlar, şifahaneler ve evlerde yıkanma bölmelerinin ilk örnekleri bu dönemde ortaya çıkmış, çevre temizliği ile ilgili düzenlemelere başlanmış, hamam/banyo kültürü yaygınlaşmıştır. Hamam kültürü, çok sevilmiş ve Romalılar yüzlerce hamam inşa ederek banyonun altın çağını başlatmışlardır (Livaneli, 2020). Arkeolojik kanıtlar ise Yunanların küçük bir lüks olarak yıkanmaya ne kadar değer verdiklerini göstermektedir. Hamam kompleksleri M.Ö. III. ve II. yüzyıllarda kasabalarda inşa edilmeye başladığında gelişme göstermiştir. IV. yüzyılda ise Yunan hamamları bir tür sağlık kurumu rolünü üstlenmiştir (Obuz, 2022).

Bakıldığında, temizlik kavram ve uygulamalarının, insan yaşamının uzun ve sağlıklı olması önceliği üzerinde durulduğu dikkat çekmektedir. Bu amaçla, Romalılar, suyun temiz olması için arıtma sistemleri oluşturulması, atıkların toplanması, halkın temizlenmesi için ortak kullanıma olanak sağlayan hamamlar, suyolları, sarnıçlar, çeşmeler ve kanalizasyon sistemlerini geliştirmişlerdir (Akoğlan Kozak, 2010). Eski Yunan ve Roma İmparatorluğu gibi devletlerde yaşanan gelişmeler sonucunda yıllık tatil, boş zaman ve gezi mevsimi gibi olgular da ortaya çıkmıştır. Nitekim Romalılarda üst sınıfın yılın yaklaşık 200 gününü seyahat ve hamam, SPA gibi temizlenme alanlarında eğlenerek geçirdiklerine ilişkin bilgiler bulunmaktadır (Erkmen, 2019). Bu dönemde ayrıca, bakteri ve mikropların varlığının bilinmediğinden hijyen koku ile ilişkilendirilmiş ve güzel koku ile hastalıklara çare bulunabileceği, salgınların önüne geçilebileceği düşünülmüştür.

375-1453- Ortaçağa gelindiğinde, temizlik uygulamaları bireyin veya toplumun kendi belirlediği zamanda ve biçimde gerçekleştirdiği bir uygulama olmaktan çıkmaya başlamıştır. Temizlik uygulamaları merkezi otoritenin kontrolünde, hakkında politikalar oluşturulan, ortak kullanıma açık mimari yapılarda gerçekleştirilen, hukuki boyutu ile kurumsal kimliği kesinleştirilen yeni bir anlayışa bürünmüştür. Bu dönemde 346 yılında Çin ve Orta Asya’dan başlayan “Kara Veba”, hijyenik olmayan savaş ve seyahat koşullarıyla önce Güney Avrupa’nın büyük bölümüne yayılmış, ardından İngiltere ve Moskova’ya ulaşmış. 1854 yılında İngiltere’de ortaya çıkan Asya Kolerasının hijyenik olmayan içme suyundan kaynaklandığı anlaşılmış. Dönemde ayrıca, farklı elementlerin birbirleriyle olan ilişkileri ve tek tanrı kavramı ortaya çıkmıştır. Bu durum rasyonel otoritenin sarsılmasına ve dini otoritenin güçlenmesine neden olmuştur. Temizlik kavramının açılımları ve

Temizliğin Sosyal Tarihi

Meryem AKOĞLAN KOZAK

uygulamaları da döneme paralel, tanrı kavramı ön plana çıkarılarak, dinin buyrukları ve yaptırımları doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Toplum organizasyonunun dini liderlerin otoritesini gerçekleştirmelerine olanak verecek biçimde olduğu bu dönem temizlik dini vecibelerin yerine getirilmesi ve dini ritüellerin karşılanmasında kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin, abdest almak, namaz kılmak, kişisel arınma için günah çıkarma vb. (Sevimli, 2005). Milâttan sonra 800 de “simyacılardan babası” kabul edilen Arap kimyacı Cabir İbni Hayyam’ın yazılarında sabunun Ortadoğu coğrafyasında etkili bir temizleyici olarak kullanıldığı görülmektedir (DPT, 1977). Bu dönemde Roma hamamları ve su kemerleri, Batı Avrasya’da önceki tüm uygarlıklara göre çok daha fazla sayıda insanın temizliğini sağlamıştır.

Tarihçiler yıkanmayı Roma yaşamının temel taşlarından biri olarak görmektedirler. Ayrıca, Roma hamamları; temizliğin Roma uygarlaşma sürecinin ayrılmaz bir parçası, temiz ve bakımlı vücudun bir vatandaşlık sembolü olduğunu göstermesi bakımından da dikkate değerdir (Oğuz, 2022). Ancak Avrupa’da bu dönemde başka bir toplumsal gelişme daha yaşanmaktadır; Erken Hıristiyan anlayışı. Bu anlayışın dayattığı, koyu dindarlık sonucu banyonun putperestliğin göstergesi olarak görülmesi uygar olmayan aşırılıklara neden olmuş, insanlar daha az yıkanmış, kirli giysilerle dolaşmış, vücut kokularını bastırmak için parfüm kullanmışlardır (Oğuz, 2022). Dolayısıyla, banyo kültürü yok olmaya başlamış, hamam kullanımı, özellikle Roma’nın tarih sahnesinden çekilmesinden sonra, batı dünyasında gündemden düşmüştür. Avrupa’da XI. yüzyıldan itibaren şehirlerin büyümesi, nüfusun artması temizlik ve hijyen konularında sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tatlı suya erişim ve atıkların bertaraf edilmesinde yaşanan sorunlar salgın hastalıkların yayılmasına zemin hazırlamıştır. Dahası akan suyun çok nadir olmasından dolayı banyo çok zahmetli bir iş haline gelmiş çoğu insan için her gün banyo yapabilmek mümkün olmamıştır (Oğuz, 2022). Selçuklu döneminde, bugünkü dezenfeksiyon esaslarına yakın kuralların olduğu bilinmektedir. Anadolu’da Ortaçağ’da Selçuklular tarafından yapılan hanlar, hamamlar, çeşmeler Türklerin temizlik ve sağlığa verdiği önemin bir simgesidir.

Yeniçağda (1453-1789) 1350’li yılların ardından başlayan bu dönem, Türk tarihinde Fatih Sultan Mehmet’in (II. Mehmet) İstanbul’u alması ile başlar. Fetih, İstanbul şehrine hayat ve medeniyet getirmiş, Türk-İslam medeniyeti ve mefkuresi, yüksek ahlak ve nizamının da merkezi olmuştur. Avrupa ise bu dönemde hızla dünyaya yayılan siyasi, sosyal ve kültürel açıdan bir dönüşüm yaratan Rönesans hareketlerinin etkisi altındadır. Avrupa’da olmak her konuda olduğu gibi estetik ve konfor alanlarının daha fazla etkisinde olmak bakımından önemlidir. Avrupa’da bu dönemde, kaplıca ve içmelerin bulunduğu yerlerde de seyahat edenlerin konaklaması için tesislerin açılması tesadüfî bir gelişme olmayıp, bu süreçteki gelişmelerle ilgilidir (Erkmen, 2019). Bu dönemde, temizlik ve hijyen ile ilgili bilgilerin daha çok Selçuklular ve Osmanlılara ait olduğu dikkat çekmektedir. Özellikle, İslamiyet’ in kabulünden sonraki dönemlerde temizlik ile ilgili bilgilere rastlanmaktadır. İslamiyet’te abdest almak, kişisel temizliğe dikkat etmek, ibadet ederken temiz olmak gibi temizlik kurallarına dikkat etme zorunlulukları olduğundan kişisel temizlik önem kazanmıştır. Yıllar içinde yürütülen bilimsel çalışmalarla virüsler, bakteriler ve yol açtıkları hastalıklarla ilgili büyük yollar kat edilmiş. 17. yüzyılın ortalarında Hollandalı tüccar Anton van Leeuwenhoek çıplak gözle görülemeyen canlıların varlığını ispat etmesi bu anlamda önemli bir adım olmuştur (Century Dictionary, 2018).

Osmanlı İmparatorluğu Selçuklulardan esinlenmiş, içme suları, besin denetimi, kanalizasyon, ölü gömülmesi vb. konularla ilgilenmiş, kurallar ve tüzükler geliştirmiştir. Ayrıca, Osmanlılar döneminde her evde genellikle bir yıkanma yeri ve tuvaletler bulunuyordu. Osmanlılarda temizlik o kadar önemlidir ki, sanayi ilk kez sabunla başlamıştır. Sabunla ilgili ilk düzenlemeler Fatih Sultan Mehmet, İkinci Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman devri kanunnamelerinde

Temizliğin Sosyal Tarihi

Meryem AKOĞLAN KOZAK

görülmür. Temizlik ve kirlerin bertarafı 19. yüzyıla kadar Selçuklu ve Osmanlılarda büyük sorun olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle lonca, vakıf ve mahalle sisteminin iyi işlediği şehirlerde üstesinden gelinen bu sorun bazı dönemlerde İstanbul ve Kahire gibi büyük şehirlerde salgın ve hastalıklara da sebep olmuştur (Özgür, 1999; Akoğlan Kozak, 2009). Osmanlı Devleti temizliğe çok önem verdiği için çevrenin kirletilmemesi adına kirletenlerin cezalandırılması için birçok emir gönderdiği dikkat çekici bir başka husus olarak göze çarpmaktadır. Bazı arşiv belgeleri ışığında Osmanlı Devleti'nde çevrenin kirletilmesi ile ilgili cezalar ayrıntılı şekilde işlenmiştir. Devlet, genel olarak şehir temizliği olan tanzifatla ilgili kanun ve yönetmelikleri, belli kurumlardaki görevlilerce uygulamaktaydı. Devlet, şehrin temizliği hususunda sadrazamdan başlayarak, kadı, subaşı, imam ve en altta vatandaşa kadar şehirde yaşayan herkese sürekli uyarılarda bulunmuş, şehrin temizliğine azami dikkat gösterilmesi hususunda herkesin dikkatli olması istenmiştir. Temizlik çalışmalarının elemanları çöp toplayıcılar için "tanzifat amelesi" tabiri uzun bir süre kullanılmıştır (Mazak ve Güldal, 2011).

Modern Dönemde Temizlik

1789 Fransız Devrimi ile Yeniçağ sona ermiş, Yakınçağ başlamıştır. Günümüzde de devam eden bu çağın başlarında ise endüstri/sanayi devrimi gerçekleşmiştir. Endüstri devrimi ise her alanda önemli değişikliklerin yaşanmasını sağlamıştır. Devrimler toplumsal yapılarda tam bir değişime neden olmuştur. XVI. ve XVII. yüzyıllarda İstanbul'a dünyanın pek çok yerinden gelen büyük çoğunluğu resmi görevli kişilerin dikkatini ilk çeken hususlardan biri yıkanma yerleri, diğeri ise Türklerin hijyen ve bakımlarına dikkat etmeleri olmuştur. Bu anlayış hamamları Osmanlıda temizliğin sembol mekânlarından biri olarak ön plana çıkarmıştır. Dolayısıyla, Türkler, dinî kaygıların da etkisiyle çok eski zamanlardan itibaren temizlik ve bakım konusuna ayrı bir önem vermiş bunu köklü bir kültür, gündelik hayatın olağan bir rutini haline getirmişlerdir (Obuz, 2022). Bu dönemde, Osmanlıda sabun üretimi ve ticareti ile sabuncu esnafı ortaya çıkmıştır. Sabun, sabunhane denilen ve şahıslara ait olan imalathanelerde geleneksel yöntemlerle üretilmekteydi. Avrupa'da, sabun ve deterjanın üretimi ise XV. yüzyılda İtalya, Venedik ve Fransa'da ortaya çıkmıştır. Bu dönemde birkaç üniversitede Hijyen Bölümü Almanya'nın ilk hijyen profesörü Max von Pettenkofer tarafından 1865'de kurulmuştur. Hijyen profesörü ayrıca, hastalıkların ortaya çıkışında tek etkenin bakteriler olmadığına, sosyal faktörlerin de bunda rol oynadığına işaret eden "Sosyal Hijyen" (Sozialhygiene) kavramını ortaya atmıştır (Century Dictionary, 2018).

Rasyonel gelişmelerin canlandığı, bilimin en üst değer olarak kabul edildiği modern dönem, sanayileşmenin de hız kazandığı çeşitli endüstrilerin oluşmaya başladığı hızlı bir süreci kapsar. Bilindiği gibi 20. yüzyılın ilk yarısında 1914-1918 yıllarında I. Dünya Savaşı ve 1939-1945 yılları arasında II. Dünya Savaşı yaşanmıştır. Bu iki savaş arası dönemde dünyada olduğu gibi Örneğin, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) Cumhuriyet Türkiye' sinde de salgınlar ve hastalıklarla baş etmek için çeşitli kuruluşlar ortaya çıkmıştır. Kuruluş çalışmalarına 1945 de başlanan Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve 27 Mayıs 1928 kurulan Refik Saydam Hıfzıssıhha Müessesesi bunlara örnek olarak verilebilir (Çakar, 2011). Atatürk Dönemi'nde en önemli sağlık sorunlarından biri olan salgın hastalıklarla mücadelede sıkı önlemler ve düzenlemeler getirildiği görülmektedir. Yapılan çalışmalarla toplumsal bir yara olan batıl inançlar ve ekonomik yetersizliklerden kaynaklanan sorunlar ortadan kaldırmaya çalışılmış ve her bireye eşit yaşama koşulları sağlamak için halkçı bir politika izlenmiştir (Ersevînc, 2008). Ancak savaşlar ve salgınlar her dönemde olduğu gibi bu dönemde de çeşitli yenilik hareketlerine verilmede temel uyarıcı olmuştur. Ancak turizm gibi hizmet alanlarında kısa vadede olumsuz etkilere neden olduğu söylenebilir. Savaşlarda duyulan ihtiyaçlar doğrultusunda teknolojik gelişmeler de ivme kazanmıştır. 20. yüzyılın sonlarına doğru, savaşlar sonucunda sağlanan bu gelişmeler, yeni teknolojik ürünler ve yeni hizmet alanlarında kullanmaya

Temizliğin Sosyal Tarihi

Meryem AKOĞLAN KOZAK

başlanmıştır. Endüstri devrimi, düzenli olarak artan gelir ile birlikte, insanların satın alma gücü de artış göstermiştir. Bireylerin yaşam düzeylerinin yükselmesi, turizm, eğitim, temizlik gibi daha lüks ve estetik harcamalara ayrılan payın artmasını sağlamıştır. Böylece birçok hizmet alanı temizlik konusunda olduğu gibi lüks bir tüketimden fizyolojik bir ihtiyaca dönüşmeye başlamıştır (Solmaz, 2019).

Bilimin gelişmesine paralel olarak temizlik kavram ve uygulamaları sağlık için değerlendirilmiş, bu alanda çeşitli sektörlerin araştırmaları esas alınarak düzenlemeler ve yaptırımlar gerçekleşmiştir. Ortaya çıkan bilgi birikimi, bilimin tinsel değerler içeren sistemlerinin üstünde bir konuma gelmesine neden olmuş, teknolojinin ve iletişimin artması ile ulusal merkezi otoritenin yerini uluslararası sektörler almıştır. Benzer veya ortak uygulamalar dünya ölçeğinde gerçekleştirilen evrensel ilkeler ve standartlar oluşturulmuştur. Temizlik hizmet sektörünün de bu dönemde palazlanmaya başladığı söylenebilir. “Müstahdem” veya “hademe” gibi kadrolarla yerine getirilmeye çalışılan temizlik hizmetleri, bu dönemde hızla çoğalmaya başlayan özel temizlik şirketlerince yerine getirilmeye başlanmıştır. Çalışanlar artık “temizlik görevlisi”, “housekeeper”, “poter”, “vale” vb. unvanlarla adlandırılmaktadır. Ancak halen, temizlik sektörü çalışanlarının belli bir yüzdesinin işini bir meslek olarak görmeme önyargısı bulunduğu bilinmektedir (Akoğlan Kozak ve Sezer, 2022).

Sanayileşme toplumunda, iki önemli dünya savaşı yaşanmasına rağmen ürünlerin gelişiminde özellikle temizlik araçlarının teknolojisinde hızlı sıçramalar olmuştur. Örneğin, 1913 yıllarında Belçikalı bir kimyacı olan Reyhler laboratuvarında ilk defa arı olarak ıslatma karakteri bakımından aynı sabuna benzeyen sentetik bir deterjanı; 1916 yılında bir Alman firması arı sayılabilecek ticari amaçlarla yapılmış ilk deterjanı (DPT, 1977), 1917 yılında Alman kimyager F. Gunther ilk sentetik ticari deterjanı üretmiştir. Bu gelişmelerin ardından 1932 yılında Henkel'in Fewa ve Procter&Gamble'in Dreft markalarıyla piyasaya çıkardığı yağ alkolü sülfat bazlı deterjanlar ilk deterjanlar olarak tarihe geçmiştir (<https://tr.wikipedia.org/>). Sonraki yıllarda ilk elektrikli süpürgeleri ve tek diskli yer yıkama makineleri piyasaya sürülmüş (1906), ilk kombine yer yıkama makineleri (1954) ve “mop” (1969) kullanılmaya başlanmış, 1970’lerden sonra ise ultrasonik dalgalarla çalışan robot süpürgeler temizlik sektörüne girmiştir (Akoğlan Kozak, 2010). 1970’li yıllar ülkemizde de deterjan ve temizlik ürünleri üretiminin ivme kazandığı bir dönem olmuştur. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı çalışmaları sırasında oluşturulan; Sabun ve Deterjan Özel İhtisas Komisyonu çalışmaları bu konuya örnek olarak verilebilir (DPT, 1977).

Modern Sonrası Dönemde Temizlik

Hizmet sektörünün geliştiği ve kurumsal ya da endüstriyel temizlik konusunda hızlı değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Kamu Kurumlarının yanısıra, özellikle çok uluslu otel, AVM, perakende marketleri ve endüstri kuruluşlarının, kendi hizmet satın alma kültürleri doğrultusunda temizlik hizmeti satın almaları da sektör geneline pozitif baskı unsuru olarak yansımış ve endüstriyel temizlik sektörünün hizmet kalitesi bakımından da gelişmesini sağlamıştır (Akoğlan Kozak ve Kale, 2008; <https://betatemizlik.com>). Bugünlerde bu sektör 56,4 milyar dolarlık büyüklüğe sahip olup, 39,2 milyon dolar ihracat yapmaktadır. Sektörde yaklaşık 709 firma faaliyet göstermekte olup, yaklaşık 10 bin kişi istihdam edilmektedir. Kapasite kullanım oranı ise %55-60 aralığındadır. Özellikle, son dönemde ülke genelinde inşaat alanında gerçekleşen büyük ve önemli projeler, endüstriyel temizlik sektörünün atağa kalkmasına zemin hazırlamıştır (Sektör Raporları, 2021; <https://betatemizlik.com>).

Post-modern zamanların oluşumun sağlayan bu gelişmelerle geline nokta, bireysel temizlik yanında, çevrenin insanlık için değeri anlaşılmış, çevre ve temizlik bir yaşam biçimi olarak sürdürülebilir bir şekilde ele alınmaya başlanmıştır. Bu bağlamda sıkı çevre politikaları ve yasal

Temizliğin Sosyal Tarihi

Meryem AKOĞLAN KOZAK

düzenlemeler yanında, çeşitli sivil toplum örgütleri de görev almaya başlamıştır. Toplumsal refahın artmasına bağlı olarak, hizmet sektörü ve bu bünyede yer alan temizlik sektörü de hızla gelişmeye başlamıştır (Polat Üzümcü ve Akoğlan Kozak, 2011). Bugünlerde, ayrı ve dev bir çalışma alanı haline gelen bu sektörde, aynı zamanda çeşitli akıllı teknolojiler ve yapay zeka ile dijital temizlik teknikleri de denenmektedir. Otellerde kullanılmaya başlanan hizmet robotları bu konuya örnek olarak verilebilir (Baykal ve Yazıcı Ayyıldız, 2022).

Son günlerde NASA ve P&G uzayda çamaşır yıkama problemini çözmek için çeşitli çalışmalara başladığı görülmektedir. Bu kapsamda, uzayda kullanılacak bir çamaşır deterjanı ve çamaşır yıkama teknolojisi üzerinde çalışılmaktadır. Bu teknoloji ile çok az su, güvenli bileşenler içeren ve uzay aracındaki yaşam destek sistemleri ile uyumlu çalışacak bir temizlik çözümü geliştirmeyi hedeflemektedir. Bu kapsamda ilk olarak tamamen “bozunabilir” bir deterjan geliştirilmiştir. Söz konusu üretim tekniğinde; birleşik bir madde, daha yalın bileşenlere tek yönlü olarak ayrılmakta veya ışın etkin bir çekirdek, ışınım salarak değişikliğe uğramaktadır. Bu deterjan aynı zamanda kapalı döngüdeki bir su sisteminde kullanıma da uygundur. Tasarlanması düşünülen çamaşır yıkama makinası ise plastik bir torba içindeki çamaşırı asgari su ve enerji ile yıkarken, mikrodalgalar ile kurutma yapılabileceği yönündedir (<https://www.haberturk.com>). Bugün, astronotlar için tasarlanan bu susuz yıkama şeklinin, gelecekteki muhtemel iklim değişikliklerine bağlı rutin bir yıkama yöntemi haline gelebileceği söylenebilir.

Görüldüğü gibi bu yaklaşım, insan sağlığı ve odaklılık yanında, sürdürülebilir çevrecilik politikaları ile daha az kimyasal ve daha az atık anlayışının hâkim olduğu üretim şekline devrilmiştir. Bu durum temizlik hizmetlerinde, eko-temizlik, çevre dostu temizlik ve yeşil ürünler şeklinde karşılık bulmaya başlamıştır. Bu dönemde yaşanan Covid-19 salgını ile hijyen konusu tekrar ivme kazanmaya ve gıda dahil her alanda uyulması gereken kuralları tekrar gündem olmaya başlanmıştır (Yavuz, 2020). Geçmişteki veba salgını ve savaşlar sonrasında gündem olan hijyen, tekrar bu salgın döneminde de kendini iyice hissettirmiştir. Yeniden kimi önlemler ve kurallar ile uygulanmaya başlanmıştır. Bu son salgın döneminde bireysel olarak “HES kodu”, otellerde “Sağlıklı Turizm Sertifikası” gibi güvenlik belgeleri için çeşitli hijyen kuralları yaşamın bir parçası haline gelmiştir. Bu süreçte otel hijyeni ve sanitasyon denetimleri için depolama, kullanılan ekipmanlar, tesisin teknik altyapısı, zararlı mikroorganizmalara karşı alınan önlemler ve bireysel hijyen ile genel hijyen durumu dikkate alınmaktadır (Çiçek, Şahin ve Erkal, 2021). Ancak bu yoğun talep, hijyen ürünlerinin kullanımı yanında, bu ürünlerin fiyatlarında artışlara neden olmuştur. Salgın döneminde toplumda dezenfektan, kolonya, el sabunu, el dezenfektanı, peçete, tuvalet kâğıdı ve maske gibi ürünlere daha fazla talep olmuştur (Meral, 2020; Meyer, 2020). Hijyen konusu 6 Şubat 2023 tarihinde Pazarcık merkezli yaşanan depremlerle tekrar ülkemizin gündemine girmiş ve atıklar, enkaz, bireysel hijyenin önemi halk sağlığı açısından önemsenmeye başlanmıştır. Bu vesile ile doğal afetler sonrasında ortaya çıkacak tehditler için birçok önleyici kurallar ve halk sağlığı uygulamaları gündeme gelmiştir (Aygün, 2023). Örneğin, 1999 Gölcük depremi sonrasında gündeme gelen “Acil ve Afet Durumlarında Hijyen Rehberi” (DAS) bunlardan biridir. Özellikle, kontamine su ve gıdalarla bulaşan hastalıklara yönelik enfeksiyon kontrol önlemleri ve koleraya yönelik olarak temiz su temini ve suların klorlanması bu süreçte kurala bağlanan konular olmuştur (Kınıklı ve Cesur, 2020).

Salgın, deprem, teknoloji, acil durum vb. olaylara bağlı olarak farklı zamanlarda gerçekleşen bu “hijyen önemseme” durumu çeşitli kültürler ve coğrafyalar itibarıyla ortaya çıksa da genel anlamda temiz olmak, insanlık ve sağlığın bir gereği olduğu kadar bir medeniyet belirtisi olarak da her kültürde kabul görmektedir. Sanat eserleri, toplumdaki insanların diğer milletlerden insanlara takındıkları tavır, nezaket ifadeleri, bilim ve felsefe alanındaki verimler gibi temizlik de bir toplumun

Temizliğin Sosyal Tarihi

Meryem AKOĞLAN KOZAK

medeniyet düzeyi hakkında önemli ölçüt olarak kabul edilmektedir. Aslında bir toplumun beden, çevre ve gıda temizliği konusundaki ortak tavrı o kültürün “ortalama temizlik” anlayışının bir göstergesi olarak bilinmektedir (Sevimli, 2005). Dahası, toplumda temizlik açısından hangi davranışın normal karşılandığı, bir genel temizlik anlayışını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda sokaklarda tuvaletini yapmanın normal karşılandığı bir toplum ile sokaklarının temizliğine önem veren bir toplum, temizlik ölçütü açısından aynı medeniyet düzeyine ait olarak değerlendirilmemelidir. Toplumsal kullanım alanları olan genel tuvaletler ya da mezarlıklar da bu bağlamda fikir veren ölçütlerdir (<https://betatemizlik.com>). Dolayısıyla, “temizlik açısından bir toplumun normali o toplumun ortak temizlik anlayışdır”, denilebilir (Akoğlan Kozak, 2009).

Sonuç

Tarihte düşünürlerin bir bütün olarak üzerine çalıştığı toplumsal konular zamanla farklı dallar altında uzmanlığa dönüşmüştür. Bu toplumsal dönüşümde tarihsel paradigmlar önemli rol oynamıştır. Sosyal tarihin bu noktada, iki farklı alandaki uzmanlık alanlarının bir eş güdümü olduğu söylenebilir. Yürütülen çalışmaların zenginliğine disiplinlerarası bir bakış açısını hedefleyen bu yaklaşımla, toplumsal ya da bir sosyal olguyu tarihsel süreç veya paradigma ile bütünleştirmek amaçlanmaktadır. Burada ele alınan konunun bir entelektüel çabayı tatmin etmekten öte bizzat gündelik hayatın sorunlarına temas edecek olması da mümkündür. Toplumsal olay ya da sosyolojik olgulara bütüncül ve tarihsel bir bakış açısı kazandıran bu yöntem, bu çalışmada temizlik kültürü ile tarihsel süreç içindeki sosyal değişimler itibarıyla ele alınmıştır.

Temizlik ve hijyen konusunun insanlığın var olduğu dönemlerden bu yana önemli olduğu ve başlangıçta biyolojik ve dinsel nedenlere bağlı olarak yerine getirilen bu eylemin, zaman içinde salgın, teknolojik ya da doğal afetlere bağlı olarak değişim gösterdiği belirlenmiştir. Temizlik, teknolojinin gelişmediği, sanayileşmenin gerçekleşmediği, Antik zamanlardan beri bilinen bir kavramdır. Başlangıç dönemlerinde kentsel yaşamda, daha az nüfus ve daha az tüketim nedeniyle kolay ve sorunsuz olan temizlik hizmetleri, teknoloji ilerledikçe, nüfus arttıkça, sanayi atıkları oluşmaya başladıkça daha zor ve karmaşık bir hal almaya başlamıştır. Ancak gelişen temizlik endüstrisi gerek bireysel gerekse kurumsal temizlik alanında önemli kolaylıklar sağlamıştır. Devletler ve yerel idareler çevre temizliğinin sağlanmasında, temizlik işini kolaylaştırmak ve halk sağlığı için birçok müesseseler kurmuş, hatta bazen kendi imkanlarıyla da sorunu çözmeye çalışmıştır. Temizliğin bir merkezi otorite tarafından organize edilmesi ve yürütülmesi, zaman içinde kurumsallaşmayı getirmiştir. Temizlik hizmetlerindeki kurumsallaşmanın artması ise profesyonel temizlik hizmetlerinin ve beraberinde temizlik endüstrisinin doğmasını sağlamıştır.

Son yıllarda yaşanmış olan Covid-19 pandemisi ile yeniden gündeme gelen temizlik ve hijyen konusu, bireysel ve toplumsal yaşam kadar, birçok kurumların da gündemini belirlemiştir. Çok yakın geçmişte yaşanan Pazarcık depremi ise temizlik konusunun önemini, tarihi bir gerçek olarak halk sağlığı ve birey için bir kez daha gözler önüne sermiştir. Tıpkı daha önce yaşanan 1999 depremi ve Covid salgını gibi 6 Şubat 2023 Pazarcık depremi de hijyenin ve tedbirin toplumsal hafızadaki yerini bir kez daha hatırlatmıştır. Gelecekte, doğru kentleşme, halk sağlığı ve endüstriyel hijyen gibi yaklaşımlarının sosyal bir hak olduğu bilinci yanında, iklimsel değişikliklerin dayatması ile susuz temizlik rutin bir uygulama haline gelebilecektir. Bu yeni dünyada hizmet robotları, akıllı zekâ ve dijital yöntemlerle yürütülen temizlik uygulamaları bugünün alışılmış yöntemlerinden çok farklı bir yerde insanlığa hizmet ediyor olacaktır.

Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research, Vol. 7, Issue 2, 2023, 576-589

Temizliğin Sosyal Tarihi

Meryem AKOĞLAN KOZAK

Kaynakça

- Akoğlan Kozak, M. (2002). Temizlik Hizmetleri, Anadolu Üniversitesi Yayınları: 1887.2009.
- Akoğlan Kozak, M. ve Kale, E. (2008). Temizlik Hizmetleri İşletmeciliği, Detay Yayıncılık: Ankara
- Akoğlan Kozak, M. ve Çiçek, D. (2009). Hijyen ve Sanitasyon, Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Akoğlan Kozak, M. (2010). <https://www.turizmguncel.com/makale/temizligin-tarihcesi-m49.html>, Erişim Tarihi: 2.12.2022.
- Akoğlan Kozak, M (2011). Otel İşletmelerinde Kat Hizmetleri Yönetimi. Detay Yayıncılık: Ankara.
- Akoğlan Kozak A., Çakır, O. ve Evren, S. (2013). Tarihsel Süreç İçinde Turizm Paradigması, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 24(1): 7 - 22, 2013.
- Akoğlan, Kozak (2020). Kat Hizmetleri (Editör), Anadolu Üniversitesi Yayını No: 4008, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 2790, E- ISBN978-975-06-3777-3, Haziran, Eskişehir.
- Akoğlan Kozak ve Sezer Deniz, Ö (2022). Öğrenilmiş İhtiyaçlar Teorisinin Bir Otel Örneğinde Uygulanması, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 19(3): 366-380.
- Baykal, M. ve Yazıcı Ayyıldız, A. (2022). Otel Yöneticileri ve Misafirleri Perspektifinden Dijitalleşme, *GSI Dergileri Seri A: Turizm, Rekreasyon ve Spor Bilimlerindeki Gelişmeler (ATRSS)*, 5 (2): 307-324.
- Bozok, E. (2021). Temizliğin Türkçesi – Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Temizlik Kavram Alanı, *Bitig Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Bahar, 1, s.195-199.
- Braudel, F. (1992). Tarih ve Toplumsal Bilimler: Uzun Süre, Tarih Üzerine Yazılar, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi: Ankara.
- Bozok, E. (2018). Türkçenin Söz Varlığında Temizlik Kavram Alanı, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Century Dictionary, (2018). Hygeian to Hyla, Cilt, IV, s. 2942.
- Çakar, D. <https://www.aksam.com.tr/guncel/hifzisihha-tarih-oluyor--63803h/haber-2011-63803>, Erişim Tarihi: 5 Mart 2023.
- Çiçek, B. Şahin, H. ve Erkal, S. (2021). Covid-19 Salgın Döneminde Bireylerin Kişisel ve Genel Hijyen Davranışlarının İncelenmesi, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (80): 2157-2173.
- DAS (2023). Acil ve Afet Durumlarında Hijyen Rehberi, Dezenfeksiyon Antisepsi Sterilizasyon Derneği, İstanbul.
- DPT (1977). Sabun ve Deterjan, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, Sabun ve Deterjan Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Yayın ve Temsil Şubesi Birimi Matbaası: Ankara.
- Erkmen, A. (2019). Uluslararası Turizmin Tarihi Gelişim Süreci, *Uluslararası Turizm Uygulamaları*, (içinde bölüm), İKSAD Yayınevi: Adıyaman.
- Emiroğlu, K. (2016). *Günelik Hayatımızın Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ergut, F. (2009). Tarihi Sosyal Bilimselleştirmek; Sosyal Bilimleri Tarihselleştirmek, (Der. E. Özdalga), *Tarihsel Sosyoloji İçinde*, Doğu Batı Yayınları: Ankara.

Temizliğin Sosyal Tarihi

Meryem AKOĞLAN KOZAK

- Ergut, F. (2012). Tarihsel Sosyoloji Ne Yapar? Nasıl Yapar? Tarihsel Sosyoloji: Stratejiler, Sorunsallar, Paradigmalar, (içinde bölüm) Dipnot Yayınları: Ankara.
- Ersevîç, M. (2008). Bursa Kent Tarihi İçinde Salgın Hastalıklar ve Gerçekleştirilen Mücadeleler, 1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı, 20-- 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi 28 Mayıs 2008, C II, s. 1419.
- Fildiş, B. (2015). Braudel’i Tarihsel Sosyoloji Bağlamında Okumak, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(41): 789-794.
- Gülenç, S. ve Akoğlan Kozak M. (2019). Medikal Turizm Hizmeti Veren Hastanelerde Sağlık Otelciliği Hizmetleri İle Örgütsel Uсталık İlişkisi, Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi (SOİD), 16(3), 366-382. .
- Karakaya, H. (2021). Temizliğin Türkçesi – Tarihi ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Temizlik Kavram Alanı, İJHE, 7(16), 660 –663.
- Kınıklı, S. ve Cesur, S. (2020). Afetlerde Enfeksiyon Control Önlemleri. International Journal of Contemporary Health Sciences, 1, 15-23.
- Livaneli, S. (2021). <http://dagarcikturkiye.com/> Erişim tarihi: 12.01. 2022.
- Mazak, M. ve Güldal, F. (2011). Osmanlı’dan Günümüze Temizlik Tarihi– Tanzifat-ı İstanbul, Yeditepe Yayınevi: İstanbul.
- Meral, B. (2020). E-ticarette Coronavirüs (Covid-19) Etkisi. <https://www.techinside.com/e-ticarettecoronavirus-covid-19-etkisi/> Erişim Tarihi: 08.11.2022.
- Meyer, S. (2020). Understanding the Covid-19 Effect on Online Shopping Behavior. <https://www.bigcommerce.com/blog/covid-19> Erişim Tarihi: 08.12.2022.
- Obuz, M. (2022). Batılı Seyyahların Gözünden XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Payitaht İstanbul’da Kişisel Temizlik ve Bakım, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 55, s.118-127.
- Odabaşı, Y. (2012). Post Modern Pazarlama. İstanbul: MediaCat Kitapları.
- Oğuz, E. E. (2022). Orta Çağ Avrupa’sında Temizlik ve Hijyen, Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi (OTAD). 4(1163-183).
- Özgür, H. (1999). Tanzimat’tan Cumhuriyete Temizlik ve Halk Sağlığı Hizmetleri, Yeni Türkiye, Büyük Osmanlı Araştırması, Cilt 5, Yeni Türkiye Yayınları: Ankara.
- Polat Üzümcü, T. (2011). Temizlik Teknolojileri. (Ed. Meryem Akoğlan Kozak), Detay Yayıncılık: Ankara.
- Roney, S.A. (2011). Turizm: Bir Sistemin Analizi. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Sağlam, Ş. (2018). Tarihsel Sosyoloji Bütünü Görebilmek Adına Bir Yöntem, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1, s.177-194.
- Sevimli, Ş. (2005). Anadolu Uygarlıklarında Temizlik Kavramı ve Uygulamalarının Evrimi. Çukurova Üniversitesi, Sağlık Bilimler Enstitüsü.
- Seyhan L. (2020). <http://dagarcikturkiye.com/2020/04/01/adoluda-hijyen/>, Erişim Tarihi: 12.12.2022.

Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research, Vol. 7, Issue 2, 2023, 576-589

Temizliğin Sosyal Tarihi

Meryem AKOĞLAN KOZAK

- Solmaz, S.A. (2019). Turizmin Doğuşu: Sosyolojik Bir Olgu Olarak Turizm Nasıl Ortaya Çıktı? *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 5(19): 867-882.
- Yavuz, F. (2020). Tarıma Koronavirüs Etkisi. *Kriter Dergisi*.
<https://kriterdergi.com/ekonomi/tarima-koronavirus-etkisi>. Erişim Tarihi: 06.06.2020.
- Yediyıldız, A. (1998). Sosyal Tarih, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 7(7): 642-645.
<https://betatemizlik.com/kurumsal/temizlik-tarih/osmanlida-temizlik.22.4.2011>), Erişim Tarihi: 22.12.2022.
- <https://ticaret.gov.tr/data/5b87000813b8761450e18d7b/Temizlik%20Maddeleri%20Mart%202021.pdf>, Temizlik Maddeleri Sektörü, Ticaret Bakanlığı, Sektör Raporları, 2021, Erişim Tarihi: 05.01.2022.
- <https://www.haberturk.com/ekonomi/teknoloji/haber/838945-uzayda-nasil-camasir-yikanir>, Erişim Tarihi: 30.01.2023.
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/Deterjan#:~:text=%C4%B0lk%20deterjan%C4%B1%201917%20y%C4%B1n%C4%B1nda%20Alman,deterjan%C4%B1n%20aktif%20maddesini%20elde%20etmi%C5%9Ftir>. Erişim Tarihi: 9.02.2023.
- <https://www.hititseramik.com.tr/mod/gecmisten-bugune-hijyenin-tarihi-ve-hijyene-yeni-bir-yaklasim#>, Erişim Tarihi: 7 Mart 2023.